

ORTA ASYA HALK HEKİMLİĞİNDE DUA, VİRD VE ZİKİR¹

PRAYER, VIRD AND ZIKR IN CENTRAL ASIAN FOLK MEDICINE

ZUBAIDA SHADKAM

Sorumlu Yazar/Correspondence

UMIT KYDYRBAYEVA

OMIR TUYAKBAYEV

Öz

Türk dünyasının hem tarihi hem coğrafyası açısından önemli ve büyük kısmına ışık tutan Arap harfli, tarihi Türkçe metinlerin gün ışığına çıkarılması ve incelenmesi Türkoloji çalışmaları için büyük önem arz etmektedir. Özellikle Türk tıp tarihi incelemelerinde Orta Asya’da yazılmış tarihi metinleri bulup incelemek, atılması gereken önemli adımlardan biridir. Zira bir toplumun sağlık ve hastalık anlayışı, sahip olduğu ve yaşadığı kültür değerlerinden ayrı düşünülmemektedir. Türk kavimlerinin kültürü, İslam anlayışı ile hayat felsefesini yansıtan Yesevilik ve tasavvufi görüş bu değerlerden biridir. Ruh ve beden sağlığı için önemli bir eylem olan dualar ve virdler Yesevilik tarikatının temel unsurlarındandır. Bu doğrultuda XVI. yüzyıl’da Köşkücü Han’ın sarayında Baş Hekim olan Sultan Ali Tabib Horasani tarafından Çağatayca yazılmış “Destür’ül -‘İlâc” adlı yazma eseri bu çalışmada ele alınmaktadır. Metinde, çeşitli hastalıkların tedavisinde kullanılan ilaçlar ve klasik yöntemlerin yanı sıra çeşitli dualar ve ritüellerin de kullanıldığı görülmektedir. XVI. yüzyıl Orta Asya’sında yazılmış olan bu klasik ve geleneksel tıp kitabında yer alan çeşitli hastalıkların tedavi yöntemleri ve ilaçlar ile kullanılan duaların işlevi ve sebepleri örnekler ile açıklanmaya çalışılmıştır. Çalışmada duanın anlamı, önemi ve geleneksel tıpta yani halk hekimliğindeki etkisine, aynı zamanda çeşitli ilmi yayınlardan derlenen yerli ve yabancı kaynaklar temelinde tıbbi tedavinin yanında destekleyici, yardımcı bir güç, yöntem olduğuna; dua temelinde kullanılan manevî tedavinin önemi, psikodinamiği Türk kültüründe hâlâ güncelliğini koruduğuna; manevî değerlerimiz ile tasavvufi görüşlerimizin unutulmamasında önemli rol oynadığına vurgu yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türklerde Geleneksel Tıp, Manevi Tedavi, Dinî Ritüeller, Yesevilik, Tarihi Tıp Metinleri.

Abstract

It is of great importance for us to unearth and examine such Turkic texts, which are important both in terms of history and geography of Turkic world and shed light on a large part of it. Finding and examining historical texts written in Central Asia is one of the important steps to be taken, especially in Turkic medical history studies. One of these values is the reflection of Yesevilik and Sufism, which reflects the culture, Islamic understanding and philosophy of Turkic tribes’ life, in prayers and virds, which are important actions for mental and physical health. The manuscript “Dastür al-‘İlâj” written in the Chagatai language by Sultan Ali Tabib Khorasani, who was chief physician in palace of Kyoskunju Khan of 16th century, is discussed. In the text, various prayers and rituals are used in addition to the drugs and classical methods used in the treatment of various diseases. In this classical and traditional medicine book written in the 16th century Central Asia, the treatment methods of various diseases, its functions and reasons of prayers used with drugs will be explained with examples. In the study, the meaning and importance of prayer and its effect in traditional medicine, that is, in folk medicine, as well as the fact that it is a supportive and auxiliary power and method besides medical treatment on the basis of domestic and foreign sources compiled from various scientific publications, the importance of spiritual treatment used on the basis of prayer, its psychodynamics are still up-to-date in Turkic culture. It has been emphasized that our spiritual values and mystical views play an important role in not being forgotten.

Keywords: Traditional Medicine In Turks, Spiritual Treatment, Religious Rituals, Yesevilik, Historical Medical Texts.

1 Makale AP09259326 ‘Dastür Al-‘İlâj’ – Bozkır Tıp Kaynağı adlı araştırma projesi kapsamında yayına hazırlanmıştır.

Giriş

İnsanoğlu yaradılışından beri beslenme, giyinme, yağmurdan, sıcaktan ve soğuktan korunma gibi sorunlarını çözmek için mücadele ettiği kadar hastalıklarını da tedavi etmek için hep arayışta bulunmuş ve çeşitli yöntemlerin kullanılması günümüzde tıp olarak bildiğimiz ilmi ortaya çıkarmıştır. Bu da hastalıkların tedavisinin, yani tıbbın insanoğlunun tarihi kadar eski olması demektir. Amaç aynı olmasına rağmen, yeryüzündeki çeşitli (ırk, din, dil) toplumlar kendine özgü yollar ve araçlar icat ederek sağlıklı olmaya ve hayatta kalmaya çalışmışlardır. Çünkü her toplumun sağlık ve hastalık algısı ait olduğu kültür sistemi çerçevesinde gelişir.

Uluslararası halk hekimliği araştırmalarında geleneksel tıp tedavisi, araç ve yöntemleriyle bir bütün olarak ele alınmaktadır. Geleneksel tıp; doğal, ekonomik ve sosyal durumlarla yerleşik bölgelerin sağlık merkezlerinden uzakta olması nedeniyle belli hastalıkların yayılma düzeyini belirtmektedir. Aynı zamanda komşu ülkeler arasındaki geleneksel ve kültürel ilişkilerin sıklığının genelden özele belirlenmesine ve açıklanmasına da olanak sağlamaktadır (Shadkam vd, 2021, 185).

İnsanlar sosyal ve psikolojik olarak dualardan ve beddualardan etkilenirler, bu çerçevede alkışları din ve büyü ile ilişkilendirerek “sözlü bir etkileme aracı” olarak kullanmaktan kaçınmamışlardır. Bu, ilk insanların tabiat olaylarını kendi istekleri doğrultusunda yönlendirme amacıyla yaptıkları bir uygulamadır. Zamanla bu sözlü kalıplar “dinî anlamdaki duaların kapladığı alanın içine girerek büyüsel mahiyetlerinden sıyrılmışlardır” (aktaran Shadkam-Demren, 2017, 179-188). Böylelikle, sözlü uygulamalar ve sözlü kalıplara kutsallık kavramı da yüklenmiştir.

Çeşitli sebeplerle hastalığa tutulanlar doktora gidemedikleri takdirde, bitkilerin kök, yaprak, çiçek ve tohumlarından ilaçlar yapmak, yatırları ziyaret etmek, muska yazdırmak veya bir ocaklıya başvurmak gibi tedavi usullerine müracaat ederler. Bu tabii ilaçlar, dinî veya sihrî uygulamalar zengin halk hekimliğimizi meydana getirir (Duvarcı, 1990, 34). Bu bağlamda, kişi hasta olduğu zaman doktora gitmesine rağmen hastalıktan, kötü enerji ve nazardan korunduğunu düşündüğü için ek bir korunma eylemi olarak nazar otu (Kazakçada adraspan) tütürür; soğuk algınlığında kuyruk yağını (koyun) eritip vücuduna sürer. Böylece zamanla, halk hekimliği, toplumun maddi-manevi ve kültürel tecrübelerinin birikimi hâline gelir.

“Kur’an’a göre ilmin kaynağı, ezeli ve ebedî sahibi Allah’tır. *Allahû a’lem bi’s-sevab* sıfatıyla ilmînden istediğine istediği kadar veren O’dur [Bakara, 255]. Bu sebeple insanın edindiği bilgiyle mutlak otorite olmayacağı, her zaman yanılabilceği görüşü benimsenmiş, âlimler eserlerinin sonuna şu klişeleşmiş cümleyi yazmışlardır: *Allahû a’lem bi’s-sevab* (Doğrusunu Allah bilir.)” (Bayat, 2016, 194).

Bu ifadenin tarihi Türkçe metinlerde gerek metin içerisinde gerek metnin sonunda bitiş cümleleriyle beraber kullanıldığını görebiliriz. Özellikle tıp metinlerinde hekimler uyguladıkları tedavilerden ve kullandıkları ilaçlardan sonra bu ifadeyi mutlaka dile getirmişlerdir (Bu ifade *Destûr’ül - ‘Îlâc* metninin 26a, 28b, 33b sayfalarında görünmektedir).

“Ağızdan çıkan sözün içselleştirici gücü, özel bir şekilde varlığın en yüksek sorunu olan kutsallıkla bağlantılıdır. Hemen her dinde söylenen söz, ayinlerin ve duaların ayrılmaz parçasıdır. Belli başlı dünya dinleri, kutsal deyişlerini zamanla yazıya dökerek

sağlamlaştırmış ve kutsal kitaplar yaratmıştır. Ancak pek çok dinî gelenek bugün metinlerde olsa bile, sözlü geleneğin üstünlüğü metinlerden kolaylıkla anlaşılabilir” (Ong, 2014, 93).

Namaz, tövbe, yalvarış ve duada Yaradan’dan istenilen dile getirilip, sözlere döküldüğünde bir güç ve dinamiği olduğu düşünülmektedir. Bu yüzden dua ve yalvarış edebî, dinî, felsefi, irfanî, sosyolojik ve halk tıbbı gibi birçok alanda çeşitli örnekler ve ritüeller ile karşımıza çıkmakta ve birçok uzman tarafından incelenme ve araştırma konusu olmaktadır (Eren, 2017; Kırlangıç, 2014; Bayam, 2020; Aagyle, 2006; Horozcu, 2010).¹

Çalışmamızda dua, zikir ve vird olgusunun dinî uygulamadan sağaltıcılık ve şifacılık maksadında da kullanılmasına, örf, adette ve gelenekteki önemine dikkat çekilmektedir. Çeşitli yerli ve yabancı kaynaklar, yazma eserler ve tarihi metinlere dayanarak elde edilen verileri derleme, değerlendirme, çevirme ve tahlil etme yöntemine başvurulurken karşılaşılan terim ve sözcüklere de açıklık getirilmiştir. Ayrıca, Halkbilim, Din felsefesi ve Din psikolojisi konularındaki yöntemler ve görüşler de dikkate alınmıştır.

1. Dua ve Duanın Gücü

“Dua kelimesi, ‘çağırarak, seslenmek, istemek: yardım talep etmek’ manasındaki *da’vet* ve *da’va* kelimeleri gibi mastar olup ‘küçükten büyüğe, aşağıdan yukarıya vaki olan talep ve niyaz’ anlamında isim olarak da kullanılır. Ayrıca Allah’a sunulacak talepleri sözlü veya yazılı olarak dile getiren metinlere de dua denilir. İslam literatüründe ise, Allah’ın yüceliği karşısında kulun aczini itiraf etmesini, sevgi ve tazim duyguları içinde lütuf ve yardımını dilemesini ifade eder” (Cilacı, 1994, 529). Sınırlı, sonlu ve âciz olan varlığın sınırsız ve sonsuz kudret sahibi ile kurduğu bir köprü olan duanın amacı insanın Allah’a halini arz etmek ve ona niyazda bulunmaktır. Dua kul ile Allah arasında bir diyalog anlamı taşır. Bu yüzden insan hiçbir zaman duadan uzak kalmamıştır. Anlatım biçimi ve muhtevasına göre en yaygın dua türleri; yalvarma, yakarma ile şükür ve hamd etme türleridir.

Son zamanlarda en önemli bilimsel araştırmalarda yer alan dua ile terapinin alternatif bir yöntemden ziyade diğer tedavilerin tamamlayıcısı olduğu da unutulmamalıdır.

“Carrel Alexis’e göre Batı insanı görüşünde akıl aşktan daha yüksek konuma sahiptir. Bilim gelişirken din geri çekilir, zayıflar. Akıl ve beyni destekleyip güçlü ederken, maneviyat ve ahlak, irfan geri ve zayıf kalır. Bu üstün ve derin içgüdülerin (garîze) zayıf kalması modern insanı kör eder ve onun toplum yapısında layık bir üye olma şansını almaktadır. İnsan kişiliği ve fitratını geliştiren ve takviye eden manevî güçlerin canlandırılması ve geliştirilmesi çok önemlidir. Bu manevî güçlerin arasında tozlar altında unutulmuş olanı irfanî ve dinî duygulardır. İrfanî duygular genelde yalvarış, yakarış yani duada tecelli eder. Neticede dua net ve açık manevî ve ruhsal bir olgudur. Dua aslında

1 Eren M. “Anadolu sahası masallarında dua Motifi” *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (TAED)*, 58, Erzurum 2017, 355-375; Kırlangıç H. “Mesnevi’de Dua”, *Mevlâna Araştırmaları Derneği*, 2014 <http://mevlanader.com/mesnevide-dua/>, Bayam E. G. “Analitik Din Felsefesinde Bir Problem Olarak Dua”. *Felsefe Dünyası Dergisi*. Sayı: 71. 2020, 155-180, Michel Aagyle “İbadet ve Dua (çeviri)”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* Cilt:1- sayı:21/ 317-338. 2006, Horozcu Ü. “Din Psikolojisi Açısından Dünyevi İstek Duaları” (*Doktora tezi*), *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı*, 2010.

ruhun dünyanın maddi olmayan merkezine çekimidir. Genelde dua yalvarma, yakarma, isteme, dilemektir, bazen de aydınlanma, anlama, bütün hissiyattan uzak bir iç huzurun durumudur. Kısacası dua, ruhun Allah'a ulaşmasıdır, ya da nihayetinde insanın görünmeyen üstün varlık yaradan ve mutlak güç olan Allah ile iletişiminin göstergesidir. Duada kalp Allah'a cezp olur. Duanın olduğu yerde akıl ve ifade âciz kalır. Çünkü dua aşka uçarken en yüksek zirveyi aklın karanlık gecesinde bulur” (aktaran Shariati, 1362/1984, 11-13).

Ali Shariati de Alexis Carrel gibi duanın temelini yoksulluk ve aşktan kurulduğunu söyler. Dua eden kişinin Allah'tan istekleri vardır; kişi borcunun ödenmesini, hastalığının şifa bulmasını, yolcusunun sağ salım dönmesi ya da makam ve mülkünün yükselmesini istemektedir. Bu tür dualar genel olarak halk arasında en yaygındır. Bir başka grup insan var ki Allah'a aşk ile taparlar, onunla konuşmaktan, karşısına durup dertleşmekten zevk alırlar. Bunlar irfan sahibi insanlardır (Shariati, 1362/1984, 5). Kazaklar arasında bilinen bir hikâyede:

Eski zamanda hayvan güdümü ile uğraşan, dağın başında tek başına yaşayan bir adam varmış. Hak dinini duymuş ve kalben inanmış ancak İslam dininin öğretilerini detaylı anlatan, tanıtan kimse yokmuş etrafında. Allah'ın varlığını, birliğini, Yaradan'ın azameti karşısında kulluk ve hakirliğini tüm samimiyeti ile idrak eden bu kişi; ak koyunun kellesi, kara koyunun kellesi, ben de bir Qudaydın (Hudanın) Pendesi (bende)² sözleriyle Allah'a yakarmayı gece gündüz dilinden eksik etmiyormuş ve öldüğünde cennete gittiği anlatılıyor.

Hoca Ahmet Yesevi hikmetlerinde de:

“Hak yadını aittin koşgil revşen kılar, Zakir yadını aitsa içi nûrğa dolar”, “Tili, koşgli siper birlan zâkir bolup, üç yüz altmış damarları kan ile dolup. Yaz, kışın bülbülleri hiç dinmeden, özlemle daldan dala konar dostlar”, “Dervişlerin her bir sözi derde dermân, Dervişlerin İhlâsız olanlarını sevmez subhân. İhlâsız olan bî-adaplar yolda kalgan, dervişlerin ayağının toprağı mı olsam?”, “Dertsiz adam bende değil bunu anla, aşksız adam hayvân cinsinden olduğunu bil. Koşlilerinde dert olmayanlar bana ağlasın, giryânlara has aşkı mı reva kıldım” (Auesbayeva vd., 2020, 18, 63, 70).

Burada Allah ile kulu arasında samimiyet ve halis duygunun her şeyden önce geldiği anlatılmaktadır.

Yesevilik görüşünde Allah'a yapılan dua, zikir, yalvarış sözlerinin taşıdığı güç ve enerji, sorunları ve hastalıkları çözen deva ve şifa gibi algılanıyorsa, günümüz araştırmacıları da bu görüşü çeşitli yöntemlerle anlatmaktadırlar. Ong'a göre (2014, 47-48) “Sözlü kültürlerde insanların, büyük bir olasılıkla evrensel olarak, kelimelerin büyümlü bir güç içerdiğine en azından bilinç dışında inanmaları; kelimeleri zorunlu olarak söylenen, seslendirilen ve dolayısıyla bir güç tarafından harekete geçirilen şeyler olarak algılamalarıyla ilintilidir”. Kazakçadaki; söylenen söz atılan ok gibi; hayır söz söylemek veya işitmek rızkın yarısını kazanmak gibidir; dayak eti söz kemiği keser, ağzı devalı kişi gibi kalıp sözler Kazaklarda sözlü ifadenin gücünü anlatmaktadır.

3. Bilimsel Araştırmalarda Halk Tıbbı ve Dua

Tedavide duanın kullanılması Müslümanlar arasında daha anlaşılır ve benimsenmiş bir durumdur. İslam'ın dinî öğretilerinde de Müslümanların ilahi tevekküle ve medede başvurularında ısrar edilmektedir.

2 Farsçada / بندہ bende- kul, köle demektir. Bk: <https://dekhoda.ut.ac.ir> (Erişim: 10.09.2022).

Dua ve inanç ile ilgili konular genellikle dinî konular olarak bilindiği için, onunla ilgili yapılacak araştırmaların da en çok ilahiyat ve din felsefesi uzmanları tarafından ele alınması gerektiği düşünülmüştür. Bilimsel ve klasik tıpta duadan hemen maddi bir sonuç (ilaç gibi) ve etki beklendiği için uzun zaman boyunca duanın şifalı yönü kabul edilmemiştir. Halk tıbbında veya geleneksel tıpta hastaları tedavide önemli olan dua ve dinî sözler ile davranışlar ancak son zamanlarda modern tıbbın psikoloji, din psikolojisi, fizyoloji, nöropsikoloji gibi kollarında dikkat çekmiştir.

Ancak, modern topluluklarda insanların maneviyat ve duadan uzak kaldıklarını düşünen Dr. Detlef Linke (1954-2005), Dr. H. Benson (1935-2022), Dr. C. R. Byrd (1947), Dr. V. Frankel (1905-1997), A. Carrel (1873-1944), Dr. J. Stuki (1931), Dr. P. Pearsall (1942-2007) gibi araştırmacılar bu konu ile ilgilenmeye ve manevi tedavinin türlerini anlatmaya başladılar. Dua ve inanç gücünün hastaları tedavide etkisini araştıran bu uzmanlar kanser, kalp rahatsızlığı, solunum yetersizliği, tansiyon, diyabet gibi birçok hastalıkta iyileştirici etkisini araştırmışlar, ispatlayıcı sonuçlar elde etmişlerdir.

Dale Carnegie (1888-1955)'e göre dua etmek psikolojinin üç temel ihtiyacını (ki inançlı ya da inançsız herkesin ortak olduğu ihtiyaçtır) yerine getirmektedir;

a- dua esnasında bizi rahatsız eden durumları dile getiririz. Dua etmek onları not defterine yazma işlemini yapmak gibidir.

b- dua ederken derdimizi paylaşan bir dert ortağımız olduğunu ve yalnız olmadığımızı hissederiz. Kimseye anlatamadığımız sorunlarımızı ve dertlerimizi Allah ile paylaşırız.

c- dua etmek insanı bir iş yapmaya, eyleme sürükler (aktaran Maghrazi, 2022). Yani dua, insanı farkında olmadan psikolojik ve fiziksel olarak birtakım olumlu eyleme, harekete yönlendiriyor. Örneğin *Destûr'ül -'Îlâc* metninde tedavi ve ilaç ile hastaya Nasuh tövbesini (metinde dua olarak geçmekte) okumak tavsiye edilmiştir. Buna göre hasta tövbe ettiği için bazı davranış ve düşüncelerini kontrol etmelidir; ruh ve beden sağlığı için hayırlı olan eylemi yapmalı ve zararlı olan her şeyden, haramdan uzak durmalıdır.

Tasavvufî düşüncede dua insana Allah'a iç dökme, yakarış ve kendini ifade etme imkânını sağladığı için bir muhabbet ve müşahede kaynağıdır. Dua ile insanın, gönüllü muhabbetle birleşince; duanın manevi enerjisi kişiye; şiddetli yağmur esnasındaki coşkun suyun enerjisini sunar. Bu coşkunluk ve heyecan, kişiye yaşam enerjisi ve manevi bir güç katar. Bu manevi güç ise, kişiye manevi kaynaklı bir tedavi ve terapi imkânı sunar (Sayın, 2012, 324).

Bazı araştırmalarda manevi tıp iki boyutta incelenmektedir:

a. Uzaktan şifa vermek, iyileştirmek (*distant*), saf ve halis duygularla hastanın huzurunda ya da gıyabında, haberi olsun ya da olmasın yapılan dua ve davranış

b. Kendine dikkat etme ve korunma: İnanç ve maneviyatın etkisiyle hastanın kendisi tarafından yapılan davranış, eylemler (Rafii, 1390, 67). Örneğin, Kur'an'dan belirli ayetleri yazılan kâğıdı suya koyup içmek, muska veya cevşen taşımak gibi. *Destûr'ül -'Îlâc* metninde çocuk sahibi olmak için İhlâs Suresi'ni yazıp suda ezilip içilmesi, yedi Hamadan, Çelten, Gönbad-i Devvar ve Hz. Süleyman'a dua edilmesi gibi yöntemlerin yer aldığına şahit oluyoruz (Horasani, Ampir, № 7.10 (152), 71a, 71b).

Dua ve yakarış hastalığı önlemek ve sağlığı korumak için yaygın ve geleneksel bir müdahaledir. Bu müdahale bireysel olarak veya grup şeklinde yapılabilir. Şahıs kalben imanla ya da inançlı mümin kişiler vasıtasıyla (*Intercessory Prayer*)

yapabilir. Başkalarına yapılan dua kendimize ettiğimiz duadan daha etkilidir. Evliyaların ve dervişlerin nefesleri ve halka zikir yapmaları, Hû çekmeleri gibi. Baş ağrısı ve ya çeşitli rahatsızlığı olan hastaların da katıldığı böyle uygulamaları, XIX.-XX. yüzyıl seyyahları Ahmet Yesevi Türbesi'nde (Türkistan), Zengi Baba Türbesi'nde, İşan Hoca Camii'nde (Taşkent), Registan ve Şah-ı Zinda Türbelerinde (Semerkant) ve özel ibadethanelerde; cami, hanaka, zikirhanelerde topyekûn bir şekilde gerçekleştirildiğini yazılarında kaydetmişlerdir. Tasavvufi ortamdan uzak yabancıların zikre katılabilmeleri için herhangi bir talebin olması söz konusu değildir, kadınların ise kenar halkaya katılmayı hak ettiğine dair seyyahların yazılarında bilgiler mevcuttur (Schuyler, 1876, 158-161, Troytskaya, 1928, 174-175; Gordlevskiy, 1962, 363-364; Tuyakbayev-Zholdassuly, 2021, 333). Yapılan dua ve zikir ile ilgili Hoca Ahmet Yesevi 174. Hikmetinde: zikir ve dualar ağızdan uçup çıkan bir kuş (bu kuşun kanatları dürr ve yakut ile dolu) gibidir. Arşta bir müddet uçan bu kuşun, Allah'ın kudretiyle ona verilen bin dilde zâkirin hakkını koruyup onu cehennem ateşinden kurtardığını ve yarluca diye (Allah'a) sürekli yalvardığı anlatmaktadır (Auesbayeva vd, 2020, 194). Bu anlayış doğultusunda Orta Asya'da sağlıklı, sıhhatli ve huzurlu olmak için yeni bir işe başlarken, yolculuğa çıkarken başkalarından hayır duası ve alkış istemek bir gelenek haline gelmiştir.

Duanın etkisi bazen mucizevidir. Duanın neticesinde kanser, böbrek yetersizliği, kemik ve solunum yolları gibi rahatsızlıkları olan hastaların hızlı biçimde iyileşmeleri hiçbir cerrahi ve fizyoloji tecrübelerinde görülmemiştir. Araştırmalar dua ve yalvarışın, a- sakinleştirici, b- iyileştirici, c- olumlu ve pozitif (umut, sevgi, aşk, güven, samimiyet) duyguları oluşturmak, d- doğaüstü müdahale yolu olarak hastaların sağlığı ve iyileşmesine olumlu etki göstermektedir (Rafii, 1390, 68-69).

Aynı zamanda, fitoterapi, halkbilimi, antropoloji gibi dalların da araştırma objesi olan halk tıbbi tedavi yöntemlerinde kullanılan dua ve dinî davranışlarının iyileştirici özellikleri, modern tıpta dua terapi (*prayer therapy*) şeklinde de bilimsel olarak araştırılmaya başlamıştır.

1930'larda Alman tıp tarihçisi Büttner, halk tıbbi pratisyenleri hastalarını genellikle yaşlı köylüler ve şehirlerin emekçi sınıfıyla küçük burjuvazi şeklinde tanımlamıştır. Geleneksel halk tıbbına, dış dünyayla bağlantısı az taşra bölgede yaşayan, erkeklerden daha çok kadınlar arasında rastlanır. Şehirlerde yaşayan orta tabaka, zamanla halk tıbbından sıyrılıp doktora gitmeye yönelmiş olsa da yine de sağaltıcı ilaçlara, büyücülüğe, falcılığa başvurma davranışı devam etmiş özellikle de kadınlar tarafından benimsenmiştir. Demek ki tıbbın bilimsel olmayan şekli toplumun çeşitli sınıfları tarafından benimsenmiş ve kabul edilmiştir. Waylan Hand bu durumu, batıl itikatlar yalnız cahillerin malı değildir, toplumdaki kültürlü kişilerin de başına gelebilecek bir durum ya da olaylara bakış açısıdır (Yoder, 2015, 398) ifadesiyle açıklamaktadır. Son zamanlara kadar köy yaşamı ve kültür ürünü olarak bilinen ve bilimsel olmadığı düşünülen halk tıbbi, halkbilimi araştırmaları çerçevesinde de gelişmeye başlamıştır.

Dua, çok eskiden beri kullanılan tedavi şekillerinden biri olsa da onun bilimsel araştırmalara konu olması yakın tarihlere dayanır. Son zamanlarda ortaya çıkan Transpersonel psikoloji, Pastoral psikoloji ve Sufi psikolojisi gibi din ve maneviyata önem veren akımlar sayesinde Din psikolojisi alanında dua ile ilgili pek çok çalışma gerçekleştirilmiştir (Gashi, 2016, 2).

4. Geleneksel Tıp ve Dua

İslam Tasavvufunda dua, Allah ile kulu birbirine bağlayan en güçlü iletişim yolu olup din psikolojisinde de manevi, psikolojik ve ruhsal sıkıntıların bir çözüm yolu ve terapi şeklidir. Allah'a gönlü açmak ve gerçek sevgi olan Allah sevgisini tatmak için, dua bilinç ve samimiyet içerisinde yapılmalıdır (Sayın, 2012, 324).

Yesevilik şeyhlerinden İsmail Ata'nın oğlu İshak Hoca'nın "*Hadikat'ül 'Arifin*" adlı eserinde: "Meşâyihlar aitur mundag mücâhîde zarilik birle maksudğa yetti ve dahi dua icâbet bolmakığa huzû' ve huşû' kerak (...)". Anlamı: "meşâyihler: kulun nefis ile mücadelede kendini (Allah'ın karşısında) hakir görmek ile maksadına kavuşacağını ve dâhi isteğinin kabul olması için huşu (kulun Allah'ın azameti karşısında nefisini hor görüp, korkuyla dolu yüreği ile boyun eğmesi) ve hudû yani alçak gönüllülük, tevazu ile dua etmek gerektiğini söylemişlerdir"³ (El-Kazygurti, № 3, 2851, 51b).

Don Yoder'e göre halk tıbbının tabii halk tıbbı ve dinsel-büyüsel halk ilaçları olarak iki çeşidi vardır. Tabii halk tıbbı, doğadaki bitkilerden ve maddelerden ilaç yapılması, büyü ve sihrin tedavi türü olarak kullanılması kadar eskidir. Bu tip ilaçlar günümüzde ev tababeti ve ev ilaçları olarak bilinmektedir. Tabii halk tıbbının büyük bir kısmı tarlalardan ve ormanlardan toplanan otlar ve bitkilerden oluşur. Otlar dışında tabii ilaçların malzemesini kil, çamur, hayvan organları bazen de insan idrarı ve pisliği gibi mineraller ve hayvansal maddeler teşkil eder. Tabii halk tıbbında, bitkilerden ve diğer maddelerden yapılan ilaçlar hazırlanırken ve kullanılırken sihirli birtakım sözler söylenir. Rasyonel ilaçlar sihirli bir kelimeyle "kuvvetlendirilip" böylece irrasyonel ilaçlar arasına girebilirler (Yoder, 2015, 399). Örneğin; Kazaklar arasında kadın emçi, sağaltıcı ilacını hastaya verirken ya da uygularken benim elim değil, Bibi Batima'nın (Hz. Fatma'nın) eli diyerek dualar (ya şafi, Ayet'ül-kürsî, İhlâs süresini) okur.

Dinsel-büyüsel halk ilaçları, dinî yoldan iyileştirme usulleri eski çağlara dayanır. Hristiyanlıkta sadece Tanrı adına yapılan tedavilere müsaade edilirdi. Bu azizlerin kuvvetleri, dua yolu ile onların eşyalarına dokunarak, kutsal yerleri, kiliseleri ziyaret ederek geçirdi. Orta Çağ'da tedavideki bu müdahaleler önemli bir inanç haline geldi. Gerek doğudaki Hristiyanlık âleminde gerekse Roma Katoliklerinde iyileştirici etkisi olduğuna inanılan türbelere ve azizlere rastlanır. Dinsel-büyüsel halk inançlarıyla ilgili usulleri dualar, takdis ve dinî ayinler yolu ile hem teşvik etmiş hem de başkanlık etmiş olan kilise, hastalıkların tedavisinde insanüstü, mucizevi kuvvetlerin maddelere ve tedavi edenlere geçebileceği fikrini yaymıştır (Yoder, 2015, 401). İslamiyet'te ise her şeyin sahibi Allah'tır. Hastalığın da şifanın da sahibi odur. Dua ve yalvarışlarda Müslümanlar isteklerinin yerine getirilmesinde bazen Allah'ın sevdiği kullarından (Peygamberimiz (s.a.v.), evliyalar, ehlibeyit) şefaathçi ve aracı olmalarını ister; bunun için türbe, yatır, mezar ziyaretleri ve nezretme gibi eylemler yaparlar. *Destûr'ül - İlâc* metninde Bezgek hastalığı olan kişiye kumru etiyle 4 çift ekmeğ nezredilip 4 mukarrep meleğe dua edilmesi, Nâdı Ali Duası'nın okunması (yani Hz. Ali'den şefaath, medet ummak), Üveyis Al-Karani'ye dua edilmesi (yani ondan şefaathçi olmasını istemek) gibi örneklere rastlanmaktadır (Horasani, Ampir, № 7.10 (152), 28a, 28b, 30a, 56a, 57a). Günümüzde Orta Asya Türkleri

3 Yesevilik tarikatının şeyhlerinden olan İshak Hoca ibn İsmail Ata El-Kazygurti El-Türkistani'nin XIV. yüzyılın son çeyreğinde yazıldığı bilinen "*Hadikat'ül 'Arifin*" adlı eseridir. Bk. DeWeese, Devin A. "The Masha'ikh-i Turk and the Khwajagan: Rethinking the Links Between the Yasavi and the Naqshbandi Sufi Traditions". *Journal of Islamic Studies*. 7 (1996).180–207, Tosun, Necdet. "Yesevilik Araştırmaları İçin Bazı Mühim Kaynak Eserler". *Türkiye Araştırmalar Literatür Dergisi*. Cilt 15. 30 (2017). 83-105.

arasında halk hekimleri ve hocaların Kur'an ayetleri, dualar veya virdler okuyarak hastaya nefes üfleme anlamında *dem salu* eylemi devam eden ritüellerdendir. Bu da, Allah yani sevgilinin karşısında benliğinden geçip tevazu ile boyun eğerek tasavvuf yolunda belli bir makama ulaşan evliyaların ve dervişlerin şifacı ve rahatlatıcı dem yani nefesinin olması inancından kaynaklanan tasavvufi görüşün örneğidir.

“Nefes kelimesini ilk sūfîler, “salikin ilâhî aşk ateşiyle yanıp tutuşan kalbinin bu ateşin hafiflemesi neticesinde rahatlığa kavuşması” anlamında kullanmışlardır. Sonraki dönemlerde nefes kelimesi zikirle bağlantılı olarak ele alınıp, sūfinin alıp verdiği nefesleri denetim altında tutması ve her anı değerlendirmesi önemli bir tasavvufî uygulama sayılmıştır. Tasavvufta velilerin nefesinde insanları etkileyen manevi bir kuvvetin bulunduğu inanılır ve onların nefesine “enfâs-ı şerefe, enfâs-ı tayyibe, enfâs-ı kudsiyye, nefes-i rahmânî, nefes-i hakkânî” gibi isimler verilir.” (Uludağ, 2006, 522).

Boratav, halk hekimliğinde sağlığı koruma, hastalıkları tanıma, sağaltma işlem ve yöntemlerinin bir kısmı büyüklük niteliğini, bir kısmının hem büyüklük öğeleri hem gerçekçi, akılcı yöntemleri bir kısmının da tümüyle gerçekçi-akılcı yöntemleri kendinde bulundurduğunu belirtmiştir. Ona göre “üfürük, afsun, urzna vb. işlemlerinin büyük bir bölümü, bağlama büyülerini çözme yöntemleri, birer sağaltma yolu sayılır. Keza, nazarlık ve muskalar, insan vücuduna gelecek zararları önleme güçleri bakımından sağlığı koruma araçlarıdır.” (Boratav, 1984, 123-127).

İnsanoğlunu yaradılışından bugüne kadar hastalıklar ile savaşmış, onları sağaltma yolları aramış ve bu konuda bazı tedavi yöntemleri bulmuştur. Acıpayamlı bu yöntemlerin esaslarını: ilaçla sağaltma, sihirsel işlemlerle sağaltma, dinsel işlemlerle sağaltma, ameliyatla sağaltma, karışık sağaltma olarak ele almıştır (Acıpayamlı, 1982, 11). Bununla beraber Orhan Acıpayamlı (1989, 2) yaptığı çalışmalarda sağaltma türlerini:

- a. Irvasa yoluyla yapılan sağaltma,
  - b. Parpılama yoluyla yapılan sağaltma,
  - c. Dinsel yolla yapılan sağaltma,
  - d. Bitkisel kökenli emlerle yapılan sağaltma,
  - e. Hayvan kökenli emlerle yoluyla yapılan sağaltma,
  - f. Maden kökenli emlerle yoluyla yapılan sağaltmalar olarak altı türde ele almaktadır.
- Hem Boratav hem Acıpayamlı'nın bahsettikleri bu sağaltma yöntemlerinin “*Destûr 'ül -'Îlâc*” metninde de kullanımına rastlanmaktadır.

Halk hekimliği, uluslararası yazınlarda “*folk medicine*” olarak bilinirken, Türkçe yazınlarda “geleneksel tıp” ile aynı anlamda kullanılmaktadır. Halk hekimliği; hastalıklar ve sağlık hakkındaki inanç, tutum ve davranışlar şeklinde tanımlanabildiği gibi, toplumların inanç, gelenek ve değer sistemleri ile ilgili tıbbi uygulamalar olarak, bazı antropologlar tarafından da “ev tedavisi” olarak ifade edilmektedir (Türkdoğan, 1991). Hastalıklardan korunma, hastalıkların iyileştirilmesinde geçmişte ve sık tekrar eden olaylar ve bunların sonucunda kazanılan tecrübeler, dinsel-büyüsel yorumlamalar ve bunların birikimli olarak kuşaktan kuşağa aktarılımları, halk hekimliğinin doğmasına ve süregelmesine neden olmuştur (Konak, 1982, 85-96; Üçer, 1989, 253-266). Halk hekimliğinde hastalık deyimi, insanın sağlık durumundaki bozuklukların yanı sıra, kısırlıktan tutun da nazar değmesi gibi insanlardan gelebilecek kötü etkilere ve cin, peri gibi gerçek dışı varlıkların neden olabilecekleri türlü sakatlıklara kadar pek çok kavramı kapsamaktadır (Türkdoğan, 1991; aktaran Şar, 2008, 1164).

İslam öncesi Orta Asya Türk tıbbını uygulanan tedavi metotlarına, amaçlarına ve formasyonlarına göre iki gruba ayırmak mümkündür:

- a. Kam (şaman) ve baksı denilen, Şamanizm'in büyüsel tedavi yönlerini uygulayan büyücü-hekimlerin yürüttüğü hekimlik.
- b. Otaçı, emçi ve atasagun denilen, droglarla ve diğer tedavi yöntemleriyle yapılan, dönemin maddi tıbbi anlayışını temsil eden hekimlik.

İslam öncesi Türk tıbbını büyüsel ve maddi olarak ayırmak yanılgıya yol açabilir. Çünkü büyüün nerede bitip pozitif tıbbın nerede başladığını tespit etmek oldukça zordur. Pek çok büyüsel işlemin, maddi araçlar, bitkisel, hayvansal, madensel maddeler ve cansız nesnelere yapıldığı unutulmamalıdır (Bayat, 2016, 237-238). Birinci grup halkın inancı temelinde kabul gören sağaltıcılık türüken ikinci grup tamamen halkın yaşam tecrübesi ve hayat bilgisinin temelinde yapılan tedavi şeklindedir.

Halk tıbbı, olağanüstü bir güce inanmak ile halkın hayat birikimi ve tecrübeleri temelinde meydana gelmektedir. Olağanüstü, güçlü bir varlığa zor ve sıkıntılı zamanlarımızda yalvarış ve dualarımızla sığınıp yardım istememiz inancımızdan kaynaklanmaktadır. Fakat bu dualar ve yalvarışlar inancımız ile bağlantılı olduğundan yalnız ilahiyat ve din felsefecilerini ilgilendirmekle kalmaz pek çok yönüyle halk bilimciler, antropologlar ve etnograflar dışında duanın dili, üslubu, içeriği, kullanım sebebi ve etki gücünü incelenmesi bakımından da psikologlar, dilciler, edebiyatçılar, fizyologlar, nörologlar, sosyo-psikologlar ve felsefecilerin ilgi alanına girmektedir. Bu doğrultuda görünen o ki halk tıbbı, günümüzde çeşitli bilim dalları ve hatta disiplinler arası bilimsel araştırmaların konusu olabilecek malzemeler içermektedir ve Türkçe tarihi tıp metinlerinin gün yüzüne çıkarılıp incelenmesi, tanıtılması yoluyla Türk tıp tarihi, inancı, yaşam tecrübesi, maddi-manevi kültür değerleri ve bilgi birikimine ışık tutulacaktır.

Destûr 'ül - 'Îlâc bu kaynaklardan biridir. XVI. yüzyılda *Destûr 'ül - 'Îlâc* Sultan Ebu Mansur Köşkücü Han'ın (1432-1530) başhekimisi Sultan Ali Tabîb Horasai⁴ tarafından yazılmıştır. 76 varaktan oluşan eser; giriş, 21 fasıl, son bir varak Farsça metin ve bir sayfa Çağatayca hadis metninden oluşmaktadır. El yazmanın ilk sayfalarında, Allahü Teâlâ'nın kendini tanıtmak için kullarına bela ve musibet (hastalık) gönderdiği yazılmıştır (Horasani, Ampir, № 7.10 (152), 1b, 2b).

5. *Destûr 'ül - 'Îlâc*'da Bulunan Dualar

Destûr 'ül - 'Îlâc metninde tıbbi tedavi yöntemlerinin yanı sıra bazı duaların okunması, yazılıp yanında taşınması, suya koyup içilmesi ya da üstüne serpilmesi veya üfürülmesi gibi uygulamaların tavsiye edildiğini görmekteyiz. Bu duaların bazıları Nâdi

4 *Destûr 'ül - 'Îlâc* H. 933'te, yani 1526-1527'de yazılmış olup, eserin müellifi, "Horasan Doktoru" lakabıyla tanınan Sultan Ali Tabîb Horasanidir. Yazarın tam olarak doğum yılı, ne zaman ve nerede öldüğü, faaliyetleri ve soyadı hakkında bilgiler çok az. Sadece Hoca Hasan Nisârî, 'Muzakkir el-ahbâb' ('Sevgililerin Hatıraları') adlı eserinde Sultan Ali Tabîb Horasani'nin Mevlana Hakim Shahrîsîâbzî'den tıp okuduğunu, kapsamlı ve bilgili olduğunu yazar (Khojâ Nisârî, 3223, 119b). Ancak eserin metnindeki bilgilerinden, Sultan Ebu Mansur Köşkücü Han (halk dilinde Kuşım olarak bilinir, 1432-1530) ve oğlu Ebu Seyyid Han'ın (1533) hekimi olduğu ve eserin Semerkant'ta Köşkücü Han ve oğlu Ebu Seyyid Han'ın isteğiyle kaleme alındığı bilinmektedir. Yirmi yıldan fazla bir süre han sarayında doktor olarak çalışan Sultan Ali Tabîb Horasani'den Köşkücü Han ve oğlu hekimlik ve tıbbi tecrübeleri temelinde bir kitap yazmasını istiyorlar. Bu teklif üzerine o, 1526-1527 yıllarında *Destûr 'ül - 'Îlâc* tıp kitabını tamamlamış. Bu ayrıntılar eserin Farsça nüshasının girişinde belirtilmiştir (*Destûr 'ül - 'Îlâc* N50522: 2b-5a; Keşavaz, 1986: 178; Katalog, 1952, 264).

Ali Duası, Nasûh Duası, Azâim Duası gibi metinleri bilinen dualar ise de bazıları bölge halkı tarafından bilinen Başra, Kakar ve Kaşmir duaları ve bazıları da hocalar tarafından ebce harfleri ile gizli yazılmış dualar olarak karşımıza çıkmaktadır. Çalışmamızda metindeki bu duaların kullanıldıkları hastalıklar, durumlar ve uygulama şekilleri incelemeye alınmıştır. Sınıflandırma yapılırken de bu özellikleri göz önüne alınmıştır.

5.1. Müslümanlar Arasında Bilinen Şifa Duaları

Çeşitli nedenlerle kitap ve sünnete istinat eden dua metinleri, inananlar arasında büyük ölçüde kabul görmüş ve sık sık kullanılagelmiştir. Özellikle çeşitli dinî zümrelerde bu dualar vird olarak algılanmış ve belirli dönemlerde okunmuştur. Vird, belirli zamanlarda manevi bir görev olarak düzenli şekilde okunan ayet, esmâ-i hüsnâ veya dualar manasındadır.⁵ Çoğul şekli evrad olarak bilinen vird sözlükte “gelmek, çeşmeye varmak, suya gelen topluluk, akan su ve dere” gibi manalara gelmektedir. Kur’an-ı Kerim’de günün değişik zamanlarında Allah’ı zikir ve tesbih emredilmekle beraber vird kelimesi bu anlamda kullanılmıştır. Tasavvufi kaynaklarda yer alan bilgilerden anlaşıldığına göre ilk sūfler vird kelimesiyle her gün okudukları belli ayetleri kastetmişlerdir (Kara, 1979, 533-534).

Manevi tedavi yöntemi olarak ayet, dua ve vird sözleri Orta Asır tıp kaynaklarından *Destûr ’ül - ’Îlâc*’da sık sık karşımıza çıkmaktadır:

Azâim (عزائم) Duası: Kişinin kalbini bir şeye bağlayarak bütün manevi ve ruhi gücüyle ona yönelmesine azimet denir. *Azâim* kelimesi Arapça *Azîmet* kelimesinin çoğuludur. *Azâim* ilmini bilenler, bu yolla bazı cinlere ve şeytanlara tesir ederek onları kendi itaatleri altına ve hizmetlerine aldıklarına ve bunlar sayesinde birtakım hastalıkları tedavi ettiklerine inanırlar.

Taşköprizâde ve Kâtib Çelebi başta olmak üzere Osmanlı âlimleri ve birçok İslam âlimlerinin böyle bir tesir meydana getirerek sonuç almanın aklen ve şer’an caiz olduğu görüşündedir. Yapılan duanın kabul edilmesi halinde Allah’ın iradesi kulun isteğini nasıl yerine getiriyorsa *azâim*de de Allah’ın, himmet sahibinin dileğini yerine getirdiğine inanılır. Kâtib Çelebi’ye göre *azâim*in biri mubah, diğeri haram olmak üzere iki şekli vardır: Hakkında hadis bulunan ve şifa özelliğine sahip olan ayetler ve esmâ-i hüsnâ ile yapılan *azâim* caiz; sihir, büyü ve tılsım şeklinde yapılan *azâim* ise haramdır (Uludağ, 1991, 299-300). Bu da zamanında hekimlerin hastaları tedavide hadis ve Kur’an ilmine de vakıf olup bu tür duaları kullanmışlar ve tavsiye etmişler demektir.

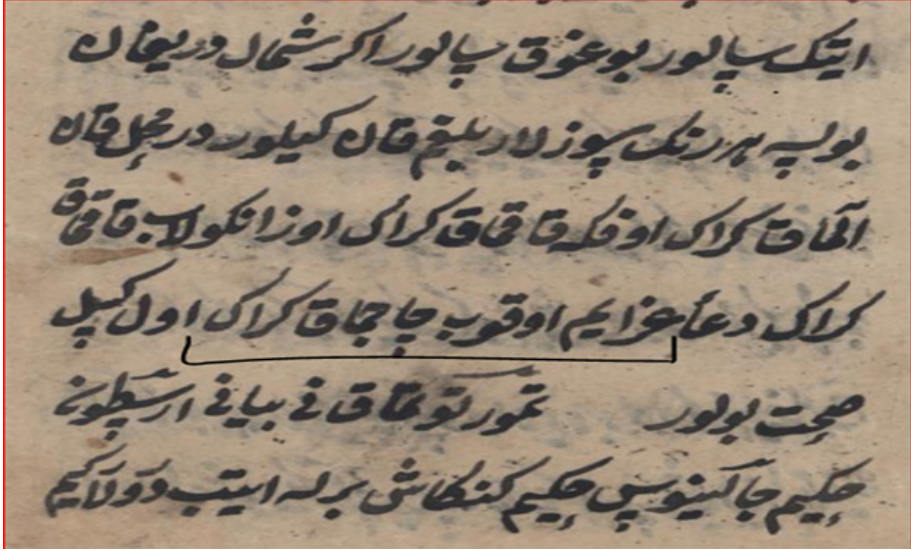
Azâim Koşığı, Uygur Şamanları arasında çok yaygın ve şiir şeklinde söylenen bir duadır. Doğru şekli *azâim* olup "afetlere ve hastalıklara şifalı olması için okunan dualar, tılsımlar" anlamına gelmektedir. Bu dua daha çok dili tutulma, el ayağı tutmama, delirme gibi ruhsal hastalıklara karşı okunmaktadır. Araştırmacı Rahman Abdurehim Uygur Şamanları arasından kayda geçirdiği bir "*azâim koşığı*" metnini kitabında özgün şekliyle vermiş ve bu dua sürecini "iyi ruhları çağırma süreci", "iyi ruhları tavsif süreci", "kötü ruhları hastanın vücudundan kovma süreci", "iyi ruhları kendi yerlerine uğurlama süreci" olmak üzere dört aşamaya ayırmıştır (İnayet, 2009, 42).

Türkler tarih boyunca Animizm, Totemizm, Şamanizm, Maniheizm, Budizm, Hristiyanlık ve en son İslam gibi çeşitli dinleri kabul etmişlerdir. Bu dinler Türklerin inanç ile psikolojik yapısının, maddi ve manevi kültür yapısının, hayat felsefesinin

5 Detaylı bilgi için Bk. <http://lugatim.com/s/vird> (Erişim: 08.09.2022).

oluşmasında etkileyici unsurlarından olmuştur. Bin yılı aşkın zamandan beri Müslümanlığı kabul eden Türkler eski dinlerinin bazı özelliklerini İslami anlayış çerçevesinde koruyup devam ettirmişlerdir. Çeşitli hastalıkları (fiziki ve ruhsal) tedavide Şamanlar tarafından uygulanan *Azâim Koşığı* Duası gibi.

Metnin 3b: 7 satırında *Azâim* Duası'nı okuyup üflemesi gerektiği yazılmıştır (Şekil 1).

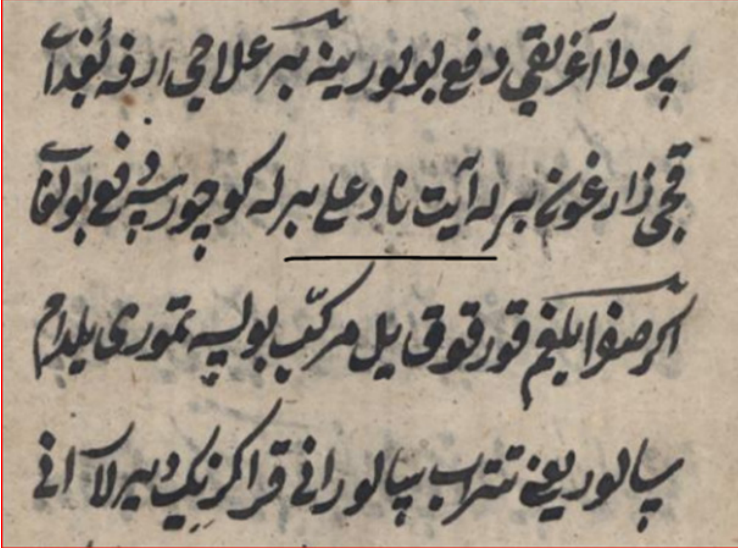
Şekil 1: Azâim Duası'na İşaret Edilen Yer

Metinde Nâdı Ali ayeti adıyla yer alan bu duanın Konya Yazma Eserler Koleksiyonu'nda 72553 numarada kayıtlı olan *Kitab-ı Tıp* yazma eseri üçüncü sayfasının 4-6 satırlarında yazıldığını görebiliriz.

İsveç Lund Üniversitesi Kütüphanesi Jarring Koleksiyonu'nda "*Jarring Prov. 24*" numaralı yazmada kayıtlı, müstensihî veya yazarı belli olmayan Çağatay Türkçesiyle yazılmış *Tabîbçılık* adlı tıp metninde sure, dua gibi dinî öğelerin tedavide kullanımıyla ilgili: 14a'nın 3. satırında köpek ısırıklarında Fatıha Suresi ile Alevi-Bektaşî geleneğinde zikir yahut İlahî yardıma erişme amacıyla yaygın olarak okunan Nâdı Ali Duası'nı belirli sayıda okumanın yararlı olacağı belirtilmiştir (Uysal, 2020, 383-384).

Nâdı Ali Duası Bektaşî-Alevî zümrelerinde şifahi olarak nakledilen ve bazı yazılı literatürlerde yer alan ve vird haline gelmiş bir duadır. *Fütüvvetname-i Ca'fer-i Sadık* adlı yazma eserde Nâdı Ali Duası'nın üç farklı versiyonu yer almaktadır. Bu duanın zehirlenme, uykusuzluk, hastalık, yara, kıskançlık gibi kırkı aşkın durumda kullanıldığı görülmektedir. Nâdı Ali Duası'nda Hz. Ali vasıtasıyla onun şifaatçılığıyla Allah'tan yardım istenmektedir. Bu dua Alevilik-Bektaşîlik ile ehlişünnet arasında yaygın, benzer ve ortak inanç motiflerinin bir örneğidir diyebiliriz (Sarıkaya, 1998, 17-18).

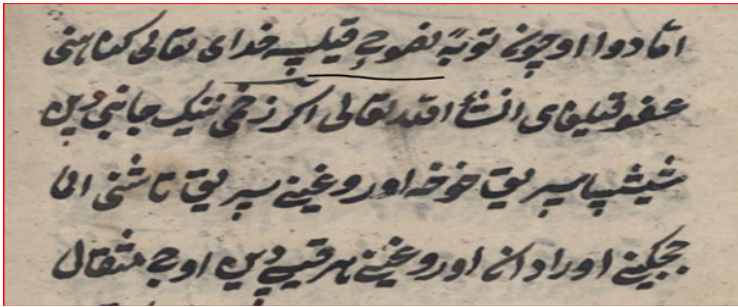
Metnin 33a: 4. satırında sevdâyı defetmek için tavsiye edilen ilaçlar ile birlikte Nâdı Ali ayeti yani duası da tavsiye edilmiştir (Şekil 2).

Şekil 2: Nâdı Ali Duası'na İşaret Edilen Yer

“Tevbe-i nasûh” “samimi tövbe” veya dinî kavram olarak “kulun işlediği günahıtan bir daha yapmamak üzere pişmanlık duyması” anlamıyla Kur’an-ı Kerim’de Tahrîm Suresi’nin sekizinci ayetinde yer almıştır (Kaçar – Gözün, 2020, 12). Nasihat ve nasîh maddesinden olan nasûh kelimesinin iki manası vardır: 1-halîslîk ve saflık, 2- sökûğü dikmek ve onarmak olduğunu ve bu manaya göre nasûh, “çok ıslah edici, hiçbir gedik bırakmayacak şekilde eksiklikleri düzeltip iyi onarıcı” demektir (Özer, 2008, 82). Metinde her iki anlamıyla da kullanılmaktadır.

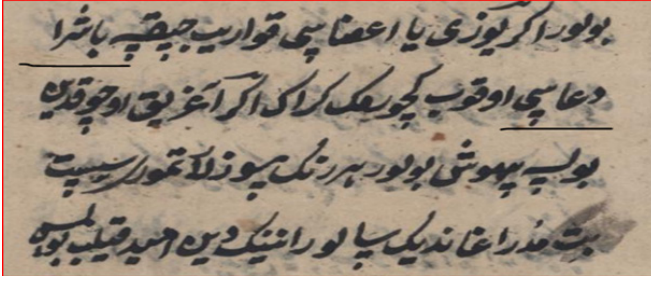
Metnin 29b:8-9, 30a:1-2. satırlarında kişi çok hasta ve tedirgin ise yapılan tedavi ile beraber Nasûh tövbesini de ederse Allahuteala’nın onun günahlarını inşallah affedeceği yazılmıştır (Şekil 3).

Şekil 3: Nasûh Duası'na İşaret Edilen Yer

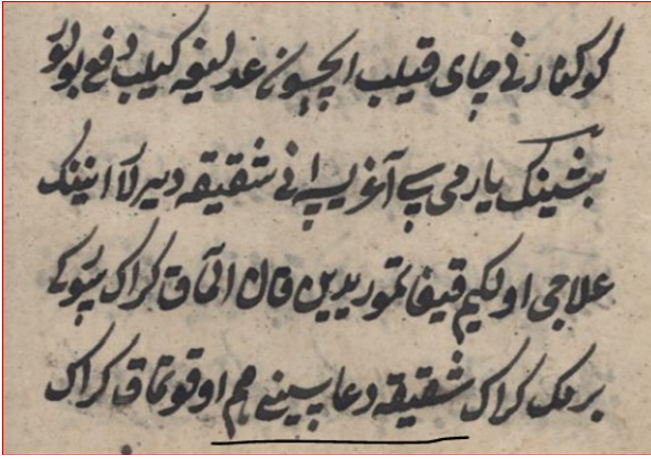
5.2. Destûr’ül -‘Îlâc Eserinin Yazıldığı Bölge Halkı Tarafından Bilinen Dualar

Metnin 4b: 1-2. satırında eğer kişinin yüzü veya vücudu solgun görünürse Başra Duası’nın okunması gerektiği yazılmıştır (Şekil 4).

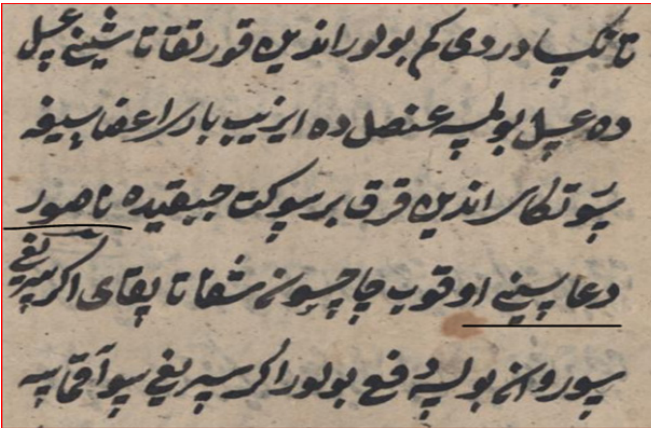
Şekil 4: Başra Duası'na İşaret Edilen Yer

Metnin 46a: 9. satırında baş ağrısını iyileştirmek için uygulanabilecek ilaç ve tedavi yöntemleri ile beraber Şakika Duası'nın da okunması tavsiye edilmiştir (Şekil 5).

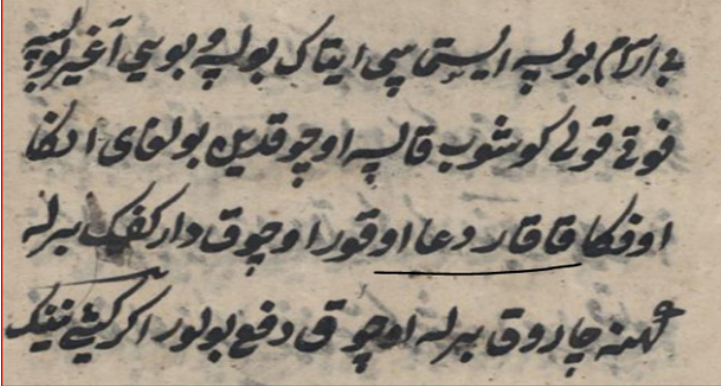
Şekil 5: Şakika Duası'na İşaret Edilen Yer

Metnin 8a: 5-6. satırlarında karın ve bağırsakların gazdan şişmesinde tedaviler uygulandıktan sonra Nasûr Duası'nın okunup üfürülmesi tavsiye edilmiştir (Şekil 6).

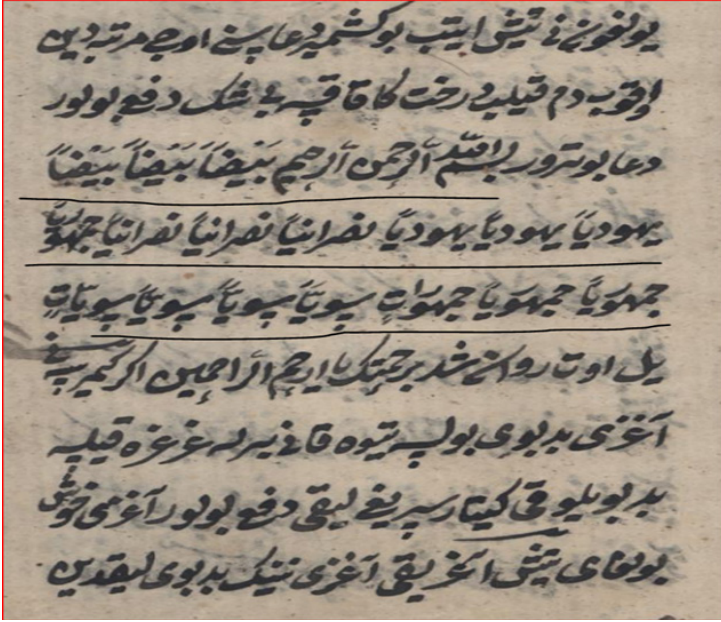
Şekil 6: Nasûr Duası'na İşaret Edilen Yer

Metnin 31a: 3. satırında uçuk için Kakar Duası'nın okunması gerektiği yazılmıştır (Şekil 7).

Şekil 7: Kakar Duası'na İşaret Edilen Yer

Metnin 54b: 1-6. satırlarında gaz ve safranın akıp gitmesi ve temizlenmesi için Kaşmir Duası'nın okunması üflenmesi hatta hasta ağaçlar için de üzerine bu duanın çakılmasıyla sorunun defedileceği yazılmıştır (Şekil 8).

Şekil 8: Kaşmir Duası

5.3. Dua ile Beraber Yapılan Nezir ve Diğer Dinî Ritüeller

Metnin 27a: 6- 9, 27b: 1-2. satırlarında ilaç ile beraber bezgek hastalığı için dört çift ekmek arası kumru eti nezredilerek Hz. Cebrail başta olmak üzere dört meleğe (Allah'a yakın katta olan) dua edilmesi yazılmıştır (Şekil 9).

دو شنبه تو تو بزرگاک صفت لیغ اغویس اول
 یل دین مده دین و صفو دین بولور اول تورت
 جفت مان ایتب فاخته یا غلاب مانوغه سیانچب
 حضرت جبرئیل دین باشلاب مقرب تورت فرشته

نینک تحفید دعا قیلق کراک اول فرشته کاکم اول
 دور اندین پورک بیکار مناسیب یل دار اولانی
 نام اچکای مثل تهره تر و سپه دانه مونوس ک طرف
 نوش دار اولانی اچکاک کراک نفع کوبدو اگر سیاب

Şekil 9: Dört Meleğe Dua Edilmesi

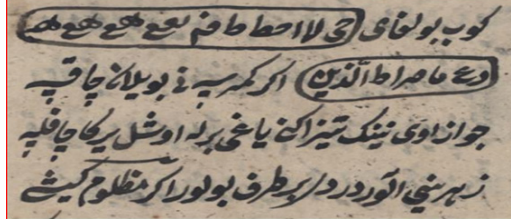
Metnin 55a: 4. satırında diş ağrısına Sultan Üveys Karani'ye Falude (bir tür helva) nezredilip dua edilirse ağrısı şüphesiz defolur denilmiştir (Şekil 10).

پدا بولور اگر بد بوی لبق دین تیش اغویس اولانی
 اوروغین وصالوغه سو تو ب تیش نینک تو بیجا
 سیالپ اغویقی خوش بولور اگر کیم پینک تیش
 تولا اغویس سلطان او سپه قره غدرنگ یا غلیق
 فالوده ایتب دعا قیلق کراک بوشک دفع بولور

Şekil 10: Üveys el-Karani'ye Dua Edilip Falude Nezredilmesi

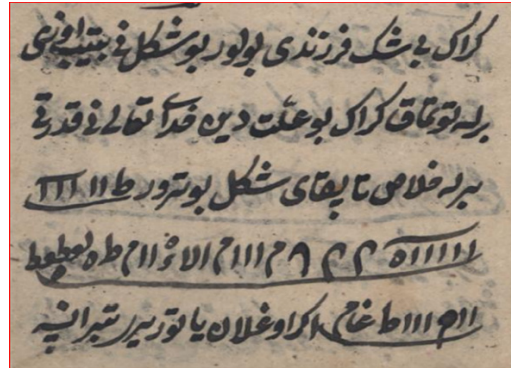
5.4. Destûr'ül -'Îlâc Metninde Bulunan Ebced Harfleriyle Muska Metinleri

Metnin 8b ve 9a:1-2 satırlarında geçen bu yazıyı (muska sözleri) çocuğu olmayan kadın yanında taşısa, yumurtlamayan tavuğun boynuna takılırsa kadın hamile kalacağı ve tavuk da çok yumurta vereceği yazılmıştır (Şekil 11).

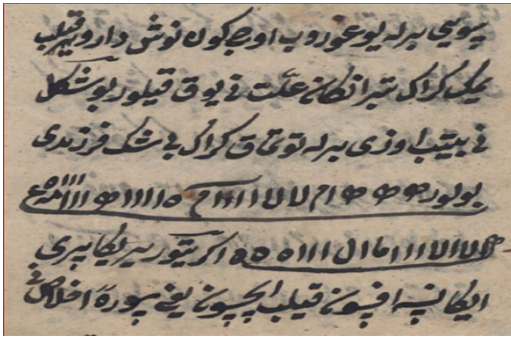
Şekil 11: Muska Yazısı

Metnin 69b: 7-9. satırlarında çocuk sahibi olamayan kadınlar için tedavi yöntemi ile yanında bu muska yazısını da taşırsa Allah'ın kudretiyle sorunundan kurtulacağı yazılmıştır (Şekil 12).

Şekil 12: Muska Yazısı

Metnin 70a: 7-8. satırlarında çocuk sahibi olamayan kişilere tavsiye edilen ilaçlardan sonra bu muskayı yanında taşırsa ve İhlâs Suresi'ni yazarak suya atıp içse şüphesiz çocuk sahibi olunacağı yazılmıştır (Şekil 13).

Şekil 13: Muska Yazısı

Metnin 70b: 5-9 ve 71a: 1-7. satırlarında çocuk sahibi olamayan kişiler yine üç çift ekmek nezredilerek yedi Hamedan, kırk çelten-i Gönbad-i Davvar ve Hz. Süleyman'a dua edilerek bu duanın yazılıp üzerinde taşınması gerektiği yazılmıştır (Şekil 14).

دین او قوماق کراک قرق قوروق قرق قوروق
 پوشکال قیلدیزه اوچه بخت نان ایستیتیت
 همدان قرق چلتن کنبه دوار و حضرت پسیما
 دعا قیلد چاچاق کراک اندین بودعا فریبی
 برله توماق کراک بو عسکت دفع بولور چکن وزندی

بولور دیب دوله اوند علم دعا بورتور یا حی یا
 قیوم یا ذوالجلال والاکرم اھیا اھیا اھیا
 شراھیا شراھیا شراھیا اولفرائیا اولفرائیا
 اولفرائیا اویسودیا اویسودیا اویسودیا
 رحمت تورت موسی و حقی انجیل عیسی حقی زبور
 داوود و حقی فرقان محمد مصطفی صلا اللہ علیہ وسلم
 برجه گیاره ارحم الراحمین اگر کا تون کیش تو غوت و توات
 ایق تار تپس بو اسپم لایبتیب اوشل حال جب
 پانیزه باغلا سپر ز حال آپ نلیق پله کوزی

Şekil 14: Yedi Hamedan, Kırk Çelten, Gönbad-i Devvar ve Hz. Süleyman'a Duası ve Muska Yazısı

Metnin 71b: 1-4. satırlarında hamile kadının doğumu zor ve sıkıntılı olduğunda sol bacağına bu isimleri yazılıp bağlanırsa doğumunun derhal kolaylaşacağı yazılmıştır (Şekil 15).

یارو عای اسپم دا بوتور تیلیک کبکلیک کشفوط
 تیونیس ازر فط یونیس کشف فط یونیس یونیس
 یونیس باسپم کلیم دعا الله قصد اسپیل
 و منها جابو چکن یار ارحم الراحمین اگر کیم سپر کاسپول
 حقی پور اوانه انا ز جوبیتی برجل قیلد چول
 کما چا فله دفع بولور اگر کیم سپر نیک یوزیکه

Şekil 15: Dua Metni

Bunun dışında metnin 1b:3-7, 2a:3, 39a:4. satırlarında çocuğu olmayan kişilere ilaç aldıktan sonra dua etmeleri ve hayır sadaka kılıp dervişler ve evliyalarından medet umup dua etmeleri gibi tavsiyelerde bulunulmuştur.

Metinde Başra, Nâsur, Keşmir, Kakar gibi dualar hakkında bilgi edinilememiştir. Bu duaların dönemin bölge halkı arasında bilinen dualar olması mümkündür. Ayrıca Yesevilik edebiyatında da rastlanmamıştır. Ancak İsmail Ata müritlerine ağır hasta, ölüm döşeğinde yatan ve ölen kişinin ardından kırk gün dua etmek, yetmiş bin tahlil etmek (kelime şehadet) gibi duaları ve zikir etmeyi tavsiye etmiştir (El-Kazygurti, №3, nr.251, 55a-55b). Bu gelenek halen Orta Asya ve Kazakistan'ın çeşitli bölgelerinde devam etmektedir. Metnimizde dua sözleri verilmediği için bilinen başka hastalıklara şifa dualarından biri olarak tavsiye edildiğini düşünüyoruz. Örneğin: metinde 46b/9. satırda bahsedilen Şakika Duası, birçok şifa ve dinî dua kitaplarında baş ağrısı için verilen çeşitli dualardan biridir.

Geleneksel ve tamamlayıcı tıpta (halk hekimliği) dua etkili bir tedavi aracıdır. 1998 yılı Kuzey Carolina'da Duke Üniversitesi Tıp Merkezinin 60 yaş üstü yüksek tansiyonlu 4000 hastanın üzerinde yaptığı deneyde haftalık dinî ayinlere katılan ve İncil okuyan hastaların tansiyonu, dinî ritüellere katılmayan hastalardan düşük olduğu neticesini elde edilmiş,⁶ 1993 yılında San Francisco'da dua ile tedavi deneyine 20 AIDS hastası tabi tutulmuştu. Katılımcıların bilgisi dışında 10 hasta dua edilen grup diğer 10 hasta ise izleyici grup olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Duaya maruz kalan hastaların durumu diğer gruptaki hastaların durumundan çok daha iyi sonuçlar vermiştir. Bu araştırma neticesi daha çok sayıda hastayı kapsayacak deneylerin yapılmasına olanak sağlamış oldu.⁷ Buna benzer dünyada birçok araştırma merkezi duanın tedavideki etkisini araştırıp ilginç sonuçlar elde etmektedirler.

Üzüntü, keder, umutsuzluk depresyondan sevdadandır, toprak da sevdâ⁸ cinsindedir. Üzüntü, secde halindeyken toprağa geçip yok olur. Dua ile gökten pozitif enerjiler alınır ve yere secde edilerek negatif enerjiler uzaklaştırılır. Secde halindeyken insan bütün dertlerini dile getirerek onlardan kurtulabilir.

Günümüzde teknoloji ürünü uydular ve radarlara bakarsak, onların gökyüzüne açık ve çanak şeklinde olup merkezinde bir verici ve alıcı takılı olduğunu ve bulunduğu her yöne enerji alışverişi yaptıklarını görebiliriz. Her insan üzüldüğünde, çaresiz kaldığında bilinçsizce ellerini açar ve yüzünü gökyüzüne çevirir. Allah'a yalvarmaya dua etmeye başlar. İnsan yüzünü göğe ve Tanrı'ya dönük durup ellerini göğe kaldırıp dua ettiğinde, taşınabilir bir verici ve alıcı sistemi gibi hareket eder, barış getiren ve felaketleri ortadan kaldıran enerji alışverişinde bulunur (Fahimi, 2022).

Sonuç

Teknoloji çağında insanoğlu bilimin her dalında birçok alanda çalışmalar yapmakta ve hızlı gelişmeler kaydetmektedir. Bilimin ve bilgi alışverişinin hızla ve kapsamlı bir şekilde yayıldığı bu çağda insan sağlığını korumaya yönelik uzmanlar ve bilim insanları durmak bilmeyen araştırmalar ve bulgular yaparak hastalıklara çözüm aramaktadır. Ancak teknoloji çağı, modern insan yaşamında maddiyatın önem

6 Detaylı bilgi için bkz. <https://www.adventbeliefs.com/assets/BBR/23/Prayer-and-High-Blood-Pressure.pdf>

7 <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/8400157/>

8 Eski tıpta insan vücudunu ve mizacını meydana getirdiği ve insan sağlığının aralarındaki dengeye bağlı bulunduğu kabul edilen dört unsurdan (ahlât-ı erbaa) biridir (www.lugatim.com Erişim: 15 Ağustos 2022).

kazanıp maneviyatın değer kaybedip unutulduğu bir çağdır. Modern insanın yalnız, bencil ve maddiyatçı olması inançsız ve manevi değerlerden yoksun toplumların ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Bu durum da insanları en küçük sıkıntı, hastalık ve başarısızlıkta çaresizlik ve intihara itmektedir. Hâlbuki insanın biyolojik yanına verilen önem manevi ve ruhani yönüne de verilirse ve insanın maddi ve manevi olarak uyum içinde yaşarsa günümüzdeki birçok bireysel ve toplumsal soruna kendiliğinden çözüm olacaktır. İnsan maddi ve manevi dünyasında uyum içinde ise sağlıklı ve huzurlu yaşayabilecektir. Allah'a, sevgiliye, iç huzur ve gönül zenginliğine kavuşmanın yolu devamlı yapılan halis, samimi zikir, dua ve virdler ile olmaktadır. Bunlar Yeseviye, Nakşibendi'ye, Mevlevilik, Bektaşilik gibi Türk-İslam tasavvuf tarikatlarının öğretileri ve geleneklerinin temelini oluşturmaktadır. Yaradan'a olan sevgi, aşk ve ona kavuşmanın heyecanı ve coşkusu ile manevi güce sahip olan kişi dünyevi ve maddi birçok sıkıntı ve derde karşı güçlü olabilmektedir.

Yukarıda bahsettiğimiz manevi tedavi yöntemlerinin modern tıp yöntemlerin yanında tamamlayıcı ve destekleyici olduklarını unutulmamalıdır. Eskiden hekimlerin hastayı tedavi ederken hastaların ilacı kullanırken sık sık seslendirdikleri Allahü a'lem ve bi's-sevab, Bismillah ya Şâfi gibi Allah'a sığınma, yakarma, dua sözleri; okunan Nâdî Ali, Nasûh Tövbesi/Duası, Şakika gibi duaları; şifa niyetinde kâğıda yazılan belirli dua ve ayet sözleri; sonra o yazıların suda eritilip içilmesi veya ateşte tütürülmesi; koruyucu muska olarak üzerinde taşınması gibi ritüellerin tedavi yöntemi olarak günümüzde de hâlâ halk arasında kullanıldığına şahit olunmaktadır. Bu yöntemler yazılı olarak tarihi tıp metinlerinde, sözlü kültür ürünü ve eylem olarak da köylerde ve geleneksel toplumlarda halk hekimliğinde karşımıza çıkmaktadır. Bu durumda halk tedavisinde tasavvufi görüşlerin ve inancın etkin ve derin yer aldığını göstermektedir. Bu duaların ve ritüellerin gücü insanların dinî inançlarıyla onlara yüklediği ruhani değer ve manevi anlamdadır. Aslında insanın üzüntü, sıkıntı ve kederinin sebebi acı ve hastalık değil, maneviyattan uzak kalınan yaşamdaki anlamsızlıktan kaynaklanmaktadır. Günümüz modern tıbbında psikologların önderliğinde bu durum Logoterapi olarak yeniden keşfedilip önemsemeye başlanmıştır.

Destûr'ül -'Îlâc gibi tarihi tıp metinlerinde zamanın hekimlerinin insan sağlığının hem biyolojik/maddi hem manevi/ruhani yönlerini uyum içinde tutmayı ve tedavi etmeyi başardığını görüyoruz. Türk-İslam uygarlığının kalıplaşmasında ve gelişmesinde Türklerin İslam ananeleri çerçevesinde eski inançlarının bazı yönlerini de koruyarak devam ettirmelerinin rolü büyüktür. Bunun örneği olarak Türklerin tarih boyunca İslami ilimler ve özellikle tıp ve İslam felsefesine verdikleri ürünleri, sundukları katkıları gösterebiliriz. XVI. yüzyılda yazılmış olan *Destûr'ül -'Îlâc* gibi tarihi tıp metinleri de bunun bir örneğidir. Bu metinde sadece orta asırda Orta Asya'nın bilimsel ve geleneksel halk tıbbı değil, Orta Asya Türk topluluklarının hastalık ve tedavi anlayışı, hayat felsefesi, Yaradan ve kul ilişkisi, yaşam şartları, örf adetleri, insan ve doğa ilişkisi gibi birçok konuda da bilgi edinmek mümkündür. Bu özellikleri sebebiyle günümüz İslami-Türk uygarlığı ürünlerinden tarihi tıp metinlerinin uzmanlar tarafından incelenmesi ve araştırılması İslam camiasının bütünlüğünün korunmasına, toplumumuzun hem can sağlığı hem ruh sağlığı için manevi değerlerinin ve inancının güçlenmesine de katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Kaynaklar/References

- Acıpayamlı, Orhan. "Acıpayam'da Halk Hekimliği". *Ankara Üniversitesi DTC Fakültesi Antropoloji Dergisi* 11 (1982), 11-16.
- Acıpayamlı, Orhan. "Türkiye Folklorunda Halk Hekimliğinin Morfolojik ve Fonksiyonel Yönden İncelenmesi", *Türk Halk Hekimliği Sempozyum Bildirileri*, Ankara Üniversitesi Basım Evi, 1988, 1-8.
- Auesbayeva, Pakizat vd. (ed). *Hoca Ahmet Yesevi Hikmetleri*. Almaty: Auezov Edebiyat ve Öner Enstitüsü Yayınevi, 2020.
- Bayat, Ali Haydar. *Tıp Tarihi*. İstanbul: Üçer Matbaacılık Ltd. Şti., 2016.
- Boratav, Pertev Naili. *100 Soruda Türk Folkloru*. 2. Baskı. İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1984.
- Carrel, Alexis. *Niyayesh*. Çeviren: Dr. Ali Shariati, Tahran: Elham Yayınevi, 1362/1984.
- Cilacı, Osman. "Dua". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Cilt: IX/ 529-530, 1994.
- Duvarcı, Ayşe. "Halk Hekimliğinde Ocaklar". *Milli Folklor* 7 (1990), 34-38.
- Duymaz, Ali. "Sihir Şiirlerinin Bir Türü Olarak Alkışlar". *Milli Folklor* 45 (2017), 15-21.
- El-Kazygurti, İshak Hoca ibn İsmail Ata. *Hadikat 'ül 'Arifin*. Taşkent: Ebu Reyhan Biruni Doğu El Yazma Merkezi (DEM), № 3 Koleksiyon, nr. 2851, 21a-276a.
- El-Kazygurti, İshak Hoca ibn İsmail Ata. *Hadikat 'ül 'Arifin*. Taşkent: Ebu Reyhan Biruni Doğu El Yazma Merkezi (DEM), № 3 Koleksiyon, nr. 251 1a-95b.
- Fahimi, Mehdi. "Asarat-e Dua dar Tebbe Sonnatı". <https://maadteb.com> (Erişim: 03.08.2022).
- Fehmi, Gashi. "Dua ve Hayat Memnuniyeti Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 25/2 (2016), 1-29.
- Horasani, Sultan Ali. *Destür 'ül - İlâc*. Almaty: "Ampir" Antika Salonu Özel Koleksiyon. № 37.10 (152). 1a-88b.
- İnayet, Âlimcan. "Bugünkü Uygurlarda Şamanlık ve Bir Şaman Duası: Azâim Koşığı = Shamanism in Today's Uyghurs and a Shamanist Prayer: Azaim Koşığı", *MotifAkademi Halkbilimi Dergisi* 1-2 (2009), 38-52.
- Kaçar, Mücahit – Gözün Rahime, "Tevbe-i Nasûh Kavramı ve Divan Edebiyatındaki Kullanımları Üzerine", *Kültür Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 1(2020), 11-23.
- Kara, Mustafa. "Evrâd". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 11/533-534. 1979.
- Meghrazı, Nasrin. "Dua Darmanı". *Jouybari*. <http://jouybari1.blogfa.com/post/42/> Erişim: 17.03.2022.
- Ong, Walter J. *Sözlü ve Yazılı Kültür (Sözün Teknolojileşmesi)*. Çeviren: Sema Postacıoğlu Banon, İstanbul: Metis Yayınları, 2014.
- Özer, Salim. *Günahların Affında ve Cezaların Düşmesinde Tövbenin Etkisi*. Cilt. XIV/1 Kayseri: Bilimname, 2008.
- Rafii, Gholam Reza. "Naghshe Dua va Niyayesh bar Salamat Cesmi va Ravani". *Majale Daneshgah Pezeshki Ghom* 5/3 (1390), 66-73.
- Sarıkaya, M. Saffet. "Bektaşî-Alevilerde Bir Dua: Nâdı Ali". *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5 (1998), 17-31.
- Sayın, Esmâ. "Tasavvuf ve Psikoloji Açısından Duanın Terapik Etkileri". *Journal of Life Sciences* Volume 1, Number 1, (2012), 423-431.
- Shadkam, Zubaida vd. "Medieval Turkic Healing Traditions and Written Artifacts". *Bulletin of History Al-Farabi Kazakh National University* 3 (102) 2021, 178-188. <https://doi.org/10.26577/JH.2021.v102.i3.18>

- Shadkam, Zubaida-Demren Özlem. “Türkçe ve Kazakça Alkış-Kargış Söyleme Geleneğinin Psikodinamiği Üzerine Sosyolingüistik bir inceleme”. *Türkbilig* 34 (2017), 179-188.
- Şar, Sevgi. “Anadolu’da Rastlanan Halk Hekimliği Uygulamalarına Genel Bir Bakış” *ICANAS Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi* 10/15 (2008), 1163-1178.
- Tuyakbayev, Omir-Zholdasuly Talgat. “Yesevilikteki Cehri Zikrin Koşul ve Kuralları Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 100 (2021), 327-346.
- Uludağ, Süleyman. “Azâim- Cinleri ve Şeytanları İtaat Altına Almayı Öğrettiği İleri sürülen Bir İlim”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. IV/299-300. 1991.
- Uludağ, Süleyman. “Nefes”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 32/522. 2006.
- Uysal, İdris Nebi. “Türk Dili Tarihinde Çağatay Türkçesiyle Yazılmış Tıp Metinleri ve Tabîbçılık” *Tarihsel ve Çağdaş Türk Lehçelerinde Tıp: Metinler, Tarih, Uygulamalar, Kavramlar, Terimler* Ed. Arslan Meryem. Ankara: Detay Yayıncılık, 2020, 375-393.
- Yoder, Don. “Halk Tıbbı ve Modern Tıp” (Çev. S. Yoğurtçuoğlu, A. Gülüm) *Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar* 3 (Ed. M. Öcal Oğuz vd.). Ankara: Geleneksel Yayıncılık, 2015, 398-401.